

ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ЗАКОНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ ХVІІІ-ХІХ СТ.

Статтю присвячено аналізу законодавчих актів Російської імперії як джерела для вивчення історії віросповідання іноземців України. Подано огляд законодавчих актів. Виявлено особливості віросповідання іноземців України. Визначено ставлення царського уряду до неправославних народів України. Проаналізовано законодавчі акти, які відображали конфесійну політику Російської імперії щодо неправославною населення України.

Ключові слова: законодавчі акти, конфесійна політика, віросповідання, православ'я, протестантизм, іудаїзм, католицизм.

Статья посвящена анализу законодательных актов Российской империи как источника для изучения истории вероисповедания иностранцев Украины. Представлен обзор законодательных актов. Выявлены особенности вероисповедания иностранцев Украины. Определено отношение царского правительства к неправославным народам Украины. Проанализированы законодательные акты, которые отражали конфессиональную политику Российской империи о неправославном населении Украины.

Ключевые слова: законодательные акты, конфессиональная политика, вероисповедание, православие, протестантизм, иудаизм, католицизм.

Article is devoted to the analysis of legislative acts of the Russian Empire as source for studying of history, religion of foreigners of Ukraine. This article represents the review of legislative acts. Features of religion of Ukrainians are revealed. The author defined The relation of the imperial government to not orthodox people of Ukraine and analyzed acts which reflected confessional policy of the Russian Empire concerning not orthodox population of Ukraine.

Key words: legislative acts, confessional policy, religion, Orthodoxy, Protestantism, Judaism, Catholicism.

«Повне зібрання законів Російської імперії» є універсальним джерелом, в якому найповніше представлено закони Російської держави початку ХVІІІ – початку ХХ ст. Воно включає в себе всі публікації узаконень, як офіційних, так і неофіційних видань, оскільки засновувався цей кодифікаційний корпус для контролю і збереження оригінальних текстів законодавчих документів. Цей цілісний, історично сформований комплекс джерел дозволяє осягнути основні аспекти урядової політики Росії щодо віросповідання іноземців. Значний хронологічний період документів видання дає можливість простежити еволюцію законотворчості, політичну спрямованість діяльності уряду і особливості регіональної політики.

Цей корпус джерел є надзвичайно важливим, тому що визначає правову систему відносин державних структур з релігійними конфесіями всередині країни.

Проблема взаємин влади з представниками неправославних сповідань Російської імперії цікавила дослідників починаючи з середини ХІХ ст. Основна маса літератури припала на період другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а також на сучасний період з початку 1990-х рр. У радянський час дане питання цікавило дослідників тільки з точки зору показу гноблення представників даних конфесій царизмом.

Вивчення діяльності всіх конфесій можна розділити на три етапи, кожен з яких відрізняється підходами та загальною спрямованістю досліджень. Перший етап охоплює період з середини ХІХ ст. – до 1917 р. За час з кінця ХVІІІ ст. – до середини ХІХ ст. – спеціальних досліджень немає. Фактично автори були сучасниками описуваних ними подій. Найбільшу увагу автори приділили так званому «єврейському питанню», яке було найбільш гострим у той період. Думки щодо його вирішення виявилися в авторів прямо протилежними. Вони охоплювали весь спектр оцінок: від неприйняття іудаїзму, а разом з ним і всієї єврейської частини населення Росії, до пропозицій зрівняти євреїв-іудаїстів у правах з іншими громадянами держави.

На другому, радянському, етапі увагу міжконфесійним стосункам попереднього періоду приділяли лише в 1920-1930 рр. Головним було завдання показати гноблення населення національних окраїн і як результат класову боротьбу неросійських народів проти самодержавства. У воєнний і післявоєнний період тема практично не розглядалася.

Сплеск інтересу до проблеми стався в 1990-ті рр. Багато в чому він був викликаний процесами, що настали після розпаду СРСР і міжконфесійними

конфліктами, які загострилися на пострадянському просторі.

Від початку XVIII ст. Російська держава формується як абсолютна монархія, перебираючи на себе у тому числі й функції церкви. Як зазначав протоієрей Г. Флоровський: «Государство утверждает себя самое, как единственный, безусловный и всеобъемлющий источник всех полномочий, и всякого законодательства, и всякой деятельности или творчества. Все должно стать и быть государственным, и только государственное попускается и допускается впредь. У Церкви не остается и не оставляется самостоятельного и независимого круга дел, – ибо государство все дела считает своими. И всего менее у Церкви остается власть, ибо государство чувствует и считает себя абсолютным» [1].

Законодавче оформлення нової системи церковно-державних стосунків впроваджується в Росії в контексті петровських реформ, у вигляді «Духовного Регламенту».

Найвищою адміністративною й судовою інстанцією російської православної церкви з 1721 р. був Святіший Синод. Йому належало право відкриття нових кафедр, обирання архієреїв та нагляд за виконанням церковних законів усіма членами церкви та за духовним просвітництвом народу. Водночас Синод був органом канонічного спілкування з автокефальними православними церквами та з Вселенським православ'ям.

Православна церква користувалася підтримкою держави на території України. Про це свідчить, наприклад, Указ Синоду від 4 серпня 1799 р. на підставі іменного царського указу від 31 липня 1799 р. «Об учреждении Соборных церквей в некоторых городах на денежном окладе; об ассигновании суммы на жалование Священно и церковнослужителям оных церквей и о перемене названий Епархий для единообразных по званию тех Губерний, в коих кафедры их состоят» [2].

Тут зазначається: «... Синод... рассуждая как о знатности и обширности некоторых из приобретенных от Порты Оттоманской городов, так и о том, что в оных населены народы других законов, кроме тех, кои содержат православную Грекороссийского исповедания веру, и что в тамошнем краю... существует знатная купеческая коммерция, признает за приличное и нужное, чтобы в каждом из оных 8 городов, учредить по одной соборной церкви с производением денежной суммы...» [3].

Православна церква була панівною в ієрархії конфесій Російської імперії. Відповідно до цього формувалося правове становище національних громад православного віросповідання в частині релігійній.

Право грецької національної меншини на свободу віросповідання згадується в іменних указах та положеннях. Так, в іменному указі, що був наданий Катеринославському та Таврійському генерал-губернатору графу П. О. Зубову «Об устройении селения единоверных народов в городе Одессе и окрестностях оного» (де йшлося у тому числі і про переселення греків та формування з них дивізіону), зазначалося: «Когда число переселенцев сих прибудет до 57, то построить для них особую церковь, в которой бы Богослужение отправлялось на природном

их языке, употребя на оную из казны 2000 руб без возврата» [4].

У 1807 р. коштами грецької громади було побудовано Свято-Троїцька церква. Пізніше були побудовані церкви Св. Миколая та Св. Аріадни при грецькому притулку для людей похилого віку.

Таким чином, пройшло відносно небагато часу між запровадженням грецьких поселень та реалізацією декларованого права на свободу віросповідання. Крім того, варто підкреслити, що на будівництво церкви для грецького товариства було виділено гроші з казни, без необхідності їх повернення, що свідчило про зацікавленість уряду в грецькому населенні й про сприяння так званім «одновірцям».

За обсягом прав та привілеїв, з одного боку, та різних обмежень – з іншого, усі існуючі на території Російської імперії релігії становили певну ієрархічну структуру. Конфесійна ситуація, яка існувала у XIX ст. на території України, не була виключенням із цього правила. Після пануючої Православної, певними пільгами тут користувались інші християнські церкви: протестантські – Лютеранська та Реформатська; Вірмено-Григоріанська; Римо-Католицька. Після християнських церков наступну позицію в ієрархії займали магометани, останніми були іудеї.

Головні положення імперської політики щодо «інославно» віросповідань були викладені у 1767 р. – у наказі Катерини II. Тут зазначалося: «В толь великом государстве, распространяющем свое влияние над толь многими разными народами, весьма бы вредной для спокойствия и безопасности своих сограждан был порок, запрещение или недозволение их различных вер»... «И нет подлинно иного средства, кроме разумного иных законов дозволения, православною нашей верою и политикою неотвергаемого, которым бы можно всех сих заблудших овец паки привести к истинному верных стаду» [5].

У Маніфесті від 4 грудня 1762 р. оголошувалося, що Катерина II «иностранных разных наций, кроме жидов, с обыкновенною императорскою милостью на поселение в Россию приемлет» й усім їм «монаршая милость и благоволение оказано будет» [6].

У червні 1763 р. Сенат видає Указ, згідно з яким «призываются на поселение в Россию всех наций народы», яким дозволяється «по их законам церкви строить и содержать позволить в тех местах, где они селиться похотят» [7].

Через місяць наступним маніфестом основи політики Російської імперії щодо інославно віросповідань визначалися більш докладно. Усім прибулим у Російську імперію на поселення дозволялося «иметь свободное отправление веры по их уставам и обрядам беспрепятственно». Бажаючи оселитися особливими колоніями на порожніх землях також могли будувати церкви та дзвіниці, мати необхідне число священнослужителів.

Обмеження для інославно християнських віросповідань були такі: заборонялося будівництво монастирів та навернення у свою віру підданих Російської імперії православного віросповідання. Зокрема, маніфест 1735 р. зазначає: «...никто из духовных особ отнюдь не дерзали, каким бы образом и под каким претекстом то ни было, из наших подданных, какого бы народа и звания оные ни были,

в свой закон превращать под опасением, что в противном случае с ними поступлено будет по нашим государственным уставам и указам» [8].

Головним органом церковного управління над інославною християнськими сповіданнями була Юстиц-колегія ліфляндських, естляндських та фінляндських справ, запроваджена 23 лютого 1734 р., якій було доручено верховне керівництво духовними справами протестантської та римо-католицької церков. До 1810 р. Юстиц-колегія була підпорядкована Сенату. Відповідно до указу від 25 липня 1810 р. [9] її функції перейшли до Головного управління духовних справ закордонних віросповідань, яке 24 жовтня 1817 р. перейшло до щойно влаштованого Міністерства духовних справ і народної освіти.

За наказом 20 липня 1819 р. у євангелицько-лютеранській церкві на території Російської імперії було впроваджено сан єпископа; йому мусили підкорятися усі протестантські громади та духовенство на території Росії. Єпископ призначався монархом. 28 грудня 1832 р. було прийнято закон про євангелицько-лютеранську церкву: впроваджено Генеральну консисторію; керівництво церковними справами перейшло з Міністерства народної освіти до Міністерства внутрішніх справ, в якому було засновано особливий Департамент духовних справ іноземних віросповідань [10].

Протестантські релігійні напрямки в Російській імперії належали до тих, що вільно сповідувалися. Протестантам, як і іншим «інославною» було заборонено наvertати у свою віру православних; місіонерська діяльність була дозволена лише стосовно нехристиянських народів.

Російські державні установи не втручалися у догмати протестантських церков. Зокрема, Указ Синоду від 17 червня 1773 р. визначає: «... отныне преосвященным архиереям в дела, касающиеся до всех иноверных исповеданий и до построения по их законам молитвенных домов, не вступать, а предоставлять оное все на рассмотрение светских команд...» [11].

Питання облаштування церков та поселення, стосунків з державними органами належали до компетенції Канцелярії піклування іноземних. Суперечки з церковних економічних справ між пасторами, старшинами та вірними були справою Юстиц-колегії.

Правове становище протестантських громад на початковому етапі їх існування визначалося індивідуально, із врахуванням особливостей та побажань. Зокрема, за доби Катерини II (резолуція від 31 січня 1765 р.) було дозволено у кожній новій окрузі будувати одну церкву з усім необхідним; будинок для пастора державним коштом. Витрати мали бути сплачені після закінчення пільгових років мешканцями округи – з кожного подвір'я в однаковій частині.

Протестантських патерів, як і католицьких пасторів, призначала Канцелярія піклування іноземних, сплачуючи їм платню від казни [12].

На території України представниками протестантських конфесій були німці. Формально їм гарантувалася свобода віросповідання. Проте ставлення уряду Російської імперії до німців-колоністів не було беззаперечним. Як свідчить «Высочайше утвержденный доклад Сената «О предполагаемых средствах к

поправлению состояния Новороссийских иностранных поселенцев, и об учреждении под ведомством Экспедиции Государственного хозяйства, конторы Опекунства Новороссийских поселенцев» від 6 квітня 1800 р., для Йозефстальської колонії було викликано з Голландії пастора Кірхмана. Відповідно до угоди з ним, він мусив отримати землю у довічне і спадкове володіння – 500 десятин; 2000 руб без відсотків на 10 років та утримання 400 руб на рік на перші 10 років; після того, як вони минуть, утримувати пастора мусили колоністи. Проте ані землі, ані грошей він не отримав [13].

У вересні 1803 р. герцог А. Е. де-Рішельє звернувся до міністерства внутрішніх справ та юстиц-колегії із клопотанням, в якому йшлося про необхідність присутності на півдні імперії лютеранського і католицького священників. Внаслідок цього було видано імператорський указ про призначення для переселенців з Німеччини до Одеси лютеранського священника [14].

Правове становище лютеранського духовенства та німецьких колоністів-лютеран регламентувала «Инструкция для внутреннего распорядка и управления Новороссийских колоний» [15]. У першій статті «Про підпорядкування поселення церкові; про утримання пасторів та обов'язки останніх...» зазначалося: «Главнейшая должность всех поселен повиноваться закону своей церкви: для чего должно, чтобы каждый из них в воскресные и праздничные дни... приходили в храм.. молился, слушал слово Божие. Если же кто ... по лености ... удаляться от того будет, то такового в первый и второй раз увещевать, потом брать пеню по 10 копеек...; употреблять на общественную работу...» [16].

Утримання пасторів лютеранського віросповідання, відповідно до «Инструкції», після перших десяти років стає обов'язком колоністів; останні повинні були обирати для цього церковних старост. Для тих колоністів, які відмовлялися платити гроші на користь церкви, передбачалася система покарань – грошові стягнення, громадські роботи. Поряд із цим в «Инструкції» зазначалося: «... пасторы колонистов... отправляют долг звания своего... по данным им от их Духовного Начальства наставлениям и предписаниям: в светские же и другие Священническому сану не приличные дела отнюдь не вмешиваются» [17].

Крім уже згаданих обмежень для християнських неправославних церков на території Російської імперії, євангелицько-лютеранській було заборонено хрестити підкинутих немовлят за канонами своєї віри, їх можна було хрестити лише за православним обрядом.

Католицька релігія відносилася в Росії до категорії вільно сповідуваних. Однак залучати до своєї віри християн інших сповідань католикам було заборонено. Усі суперечки між духовенством і парафіянами католицького віросповідання в церковних економічних справах підлягали вирішенню в Юстиц-колегії. Втручатися в догмати католицького віросповідання Юстиц-колегії було суворо заборонено.

Стосунки уряду Російської імперії і католицької церкви було визначено 1769 р. «Регламентом, данным Санктпетербургской римско-католической церкви» [18]. Попереднього узгодження з папською курією, як

це вимагалося за церковним правом, при цьому не відбулося. Відповідно до «Регламенту», католицька церква, як і православна, була підпорядкована державній юрисдикції Російської імперії, а не Папі, що докорінно заперечувало головним засадам католицизму.

Таким чином, ще до поділів Речі Посполитої католицька церква на території Російської імперії була вже підпорядкована царату.

25 листопада 1801 р. існуючий департамент у справах католиків було перетворено на духовну колегію у справах римо-католицької церкви. Духовну колегію очолював митрополит, якому допомагали дві духовні особи, одна з яких була у сані єпископа. Ці два помічники обиралися колегією та затверджувались імператором. Російська імперія, таким чином, намагалася залучити католицьку церкву до державного апарату.

Російський уряд та Синод пильно стежили за тим, щоб вірні католицької церкви не могли отримувати ніяких вказівок із Риму. Так, в одному з Указів, наданих Сенату, зазначалося: «Подтверждаем прежние указы наши о непринимании никаких булл папских, ... повелевая отсылать оные в наш Сенат, который, рассмотря содержание их и особливо не находится ли в них чего-либо несходственного с гражданскими законами Всероссийской империи, с правами самодержавной власти, от Бога нам данной, обязан будет мнение свое нам представлять и ожидать позволения или запрещения нашего на обнародование подобных булл...» [19].

Як вже зазначалося, характерною рисою імперської політики щодо всіх «інославно» конфесій була заборона навернення до своєї віри православних підданих Російської імперії. Це, звичайно, торкалося і католиків. В одному з іменних указів, наданих Сенату, зазначалося: «... дабы католицкие... епископы, канонники, приходские попы и всякого звания их духовные отнюдь не дерзали ни под каким видом, ни тайно, ни явно преклонять и обращать православных нашего Греческого исповедания в другой закон...» [20].

Католицьких пасторів, так само, як і протестантських духовних осіб, визначала Канцелярія піклування іноземних, сплачуючи їм заробітну платню від державної казни [21].

Католицька громада наприкінці XVIII – на початку XIX ст. не була моноетнічною: католиками були німці, італійці, французи, поляки.

У 1847 р. відповідно до угоди, укладеної в Римі, уповноваженими від російського двору та римського папи, було створено Херсонську єпархію; згодом її було переведено спочатку до Тирасполя, потім – до Саратова.

Після трьох поділів Польщі кінця XVIII ст., із входженням до Російської імперії Правобережної України та Західної Білорусі, на території імперії було сконцентровано біля третини європейського єврейства.

Правові аспекти перебування євреїв у Російській імперії визначало «Высочайше утвержденное положение о устройстве евреев» від 8 грудня 1804 р. Означеним Положенням регламентувались у тому числі і права євреїв у частині конфесійній.

У розділі V «О должности Раввинов» зазначалося: «Должность Раввинов есть надзирать за обрядами веры и судить все споры относящиеся до религии; но при сем суждении не дозволяется им в решениях своих употреблять никаких способов, кроме увещания и убеждения, и запрещается налагать всякое другое наказание, кроме обличения и выговоров внутри Синагог; Раввины и другие духовные насельники, кои дерзнут против сего правила налагать публичные наказания..., как то: пени запрещения пасхального брашна и мяса (кошар), а паче проклинания и извержения, будут за сие сверх взыскания с них убытков, ...наказуемы...» [22].

Відмінність правового становища єврейських духовних осіб (зокрема, рабинів) від представників інших віросповідань, полягала, у тому числі, в забороні рабинам брати платню за виконання своїх обов'язків, оскільки «... раввинство есть должность почетная, а не доход...». Натомість вони мусили задовольнятися жалуванням, яке їм повинна була сплачувати громада.

У законодавчому плані життя осіб іудейського віросповідання, у тому числі й їхнє духовне життя, підлягало все більшій регламентації. У 1835 р. виходить чергове положення щодо «устрою євреїв».

Відповідно до цього положення утворюються молитовні товариства під головуванням правління із трьох осіб. Рабин, відповідно до свого звання, мав право входити до кожної синагоги або школи для вимовляння повчань; він обирався міськими станами й, відповідно до положення, мусив заключати договір із визначенням пільг.

Відповідно до цього ж положення, на утримання синагог мусила відходити частина так званого «коробочногобору» [23].

Законом 1848 р. було запроваджено рабинську комісію з голови та 6 членів при міністерстві внутрішніх справ для з'ясування справ єврейської віри та розірвання шлюбів [24].

На початку 1850-х рр. уряд вже регламентує й саму безпосередню посаду рабинів, визначаючи, кого саме єврейська громада може на неї обирати: «... предоставит еврейским обществам избирать отныне в Раввины только Евреев, окончивших курс в Раввинских училищах и в казенных Еврейских училищах 2-го разряда. А также в общих учебных заведениях: высших, средних и уездных училищах...» [25].

Правове становище рабинів цього періоду характеризувалося також законом «О подсудности раввинов...». Тут зазначалося: «... если Раввин оказался виновным в нарушении своих обязанностей, собственно до Еврейской веры относящихся, то по жалобам общества губернское начальство назначает время и место собрания по крайней мере трех Раввинов того уезда или ближайших к оному. Для рассмотрения жалоб и произнесения приговора. ...За другие же нарушения... и вообще за преступления и проступки Раввины судятся обыкновенным установленном в законах порядком в общих судебных местах» [26].

У «Положеннях» було враховано і вимоги кагалу не засновувати загальноосвітні іудейські школи, а навчати іудейських дітей у всіх російських училищах,

гімназіях та університетах. Спеціально зумовлювалося, що керівництво цих навчальних закладів не буде відволікати іудейських дітей від своєї віри і вчити тому, що даній вірі не притаманно.

Слід зазначити, що євреї, які досягли певного положення в російському суспільстві, як правило, переходили у православ'я.

Для стимулювання переходу євреїв-іудаїстів у християнство в 1817 р. було засновано «Товариство ізраїльських християн». Метою його проголошувалося полегшення становища новохрещених, які, йдучи від іудейської віри, не тільки позбавлялися матеріальної підтримки, але і піддавалися гонінням з боку колишніх одновітців. Однак скільки-небудь серйозного прагнення вступити в це «Товариство» євреї-іудеї не проявляли. Фактично воно не склалося і було скасовано в 1833 р.

У 1857 р. був розроблений Статут духовних справ іудеїв, який увійшов до загального Статуту духовних справ іноземних сповідань. Згідно з цим статутом молитви та богомолії повинні відбуватися тільки у синагогах і молитовних будинках. Богослужіння в приватних будинках заборонялися і переслідувалися в кримінальному порядку. Синагоги і молитовні будинки засновувалися з дозволу губернського начальства за правилами будівельного статуту в містах і селищах, де на 30 будинків іудаїстів

зводилася одна молитовна школа, а на 80 будинків – синагога.

Як уже зазначалося, іудаїзм був останнім в ієрархії конфесій Російської імперії. Урядом майже відверто проводилася політика державного антисемітизму, яка особливо підсилася в останній третині XIX ст. Означена політика була відверто відображена в законах імперії.

Підсумовуючи, можна констатувати, що ситуація з конфесійною приналежністю національних меншин на території України частково відображала загальноімперську конфесійну політику. Це відбивалося передусім у ставленні до православного народу – греків. Грекам навіть надавалися гроші на будівництво церкви без вимоги їх повернення. Між виникненням громад та реалізацією декларованого права на свободу віросповідання проходило відносно небагато часу.

Стосовно німецької лютеранської громади політика була не такою сприятливою. Будівництва храмів тут доводилось чекати набагато довше у зв'язку із зволіканнями уряду щодо дозволів тощо. «Державний кошт» був тільки позикою, яку необхідно було повертати, що відрізняло німців-протестантів від, наприклад, православних греків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Флоровский Г. Пути русского богословия / Г. Флоровский. – 3-е изд. – Париж, 1983. – С. 83.
2. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ). – 1-е собрание. – Т. 25 (1798-1799), № 19070. – С. 750–754.
3. Там само. – С. 752.
4. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 23 (1729-31 октября 1796), № 17320. – С. 686–688.
5. Законодательство Екатерины II: В 2 т. – М.: Изд-во юрид. лит., 2000. – Т. 1. – С. 962.
6. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 16 (28 июня 1762-1764), № 11720. – С. 126–127.
7. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 16 (28 июня 1762-1764), № 11853. – С. 287–289.
8. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 9 (1733-1736), № 6693. – С. 482.
9. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 31 (1810-1811), № 24307. – С. 278–280.
10. ПСЗ. – 2-е собрание. – Т. 7 (1832), № 5866. – С. 941–942.
11. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 19 (1770-1774), № 13996. – С. 775–776.
12. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 17 (1765-1766), № 12322. – С. 17–18.
13. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 26 (1800-1801), № 19372. – С. 115–128.
14. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 27 (1802-1803), № 20988. – С. 932–934.
15. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 26 (1800-1801), № 19873. – С. 635–649.
16. Там само.
17. Там само.
18. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 18 (1767-1769), № 13252. – С. 833–840.
19. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 21 (1781-1783), № 15326. – С. 383–385.
20. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 19 (1770-1774), № 13922. – С. 688–689.
21. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 17 (1765-1766), № 12322. – С. 17–18.
22. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 28 (1804-1805), № 21547. – С. 731–737.
23. ПСЗ. – 2-е собрание. – Т. 14 (1839), № 12808. – С. 786–792.
24. ПСЗ. – 2-е собрание. – Т. 23 (1848), № 22276. – С. 346–348.
25. ПСЗ. – 2-е собрание. – Т. 32 (1857), № 31831. – С. 381–382.
26. ПСЗ. – 2-е собрание. – Т. 32 (1857), № 31880. – С. 410–411.

Рецензенти: Гедьо А. В., д.і.н., проф.;
Сінкевич Є. Г., д.і.н., проф.

© Негода Ю. С., 2012

Дата надходження статті до редколегії 22.10.2012 р.

НЕГОДА Юлія Станіславівна (1989 р. н.). У 2011 р. закінчила історичний факультет Донецького національного університету. Аспірант кафедри історіографії, джерелознавства, археології і методики викладання історії ДонНУ.

Коло наукових інтересів: законодавчі акти Російської імперії як джерело з історії іноземців в Україні (XVIII – поч. XX ст.).